

Torah from Around the World

*Maak mij, Eeuwige, met uw wegen vertrouwd,
leer mij uw paden te gaan.*

Tehilliem 25: 2

Sjabbat Beresjiet, 17 oktober 2026/ 26 Chesjwan 5787

Beresjiet/Genesis : 8 – 9:29 ; Tanach blz. 15-19.
Haftara: Jeremia 31:23 – 36; Tanach blz. 983.

Vertaler: Bram Lagendijk

Coördinatie: Channa Kistemaker

Commentaar: **Rabbin Jonathan Sacks z"l** was bij leven opperrabbin van het Verenigd Koninkrijk.

[Oorspronkelijke Engelse tekst](#)

Use the link to read or listen to the original text in English.

Werkelijke moraliteit

Bestaat er zoiets als een objectieve basis voor moraliteit? In seculiere kringen vond men dat idee gedurende zekere tijd absurd. Moraliteit is wat we er zelf van maken. We zijn vrij om te doen wat we willen, zolang we anderen maar geen kwaad doen.

Morele oordelen zijn geen waarheden, maar keuzes. Er is geen manier om van 'is' naar 'behoort' te komen, van beschrijving naar voorschrift, van feiten naar waarden, van wetenschap naar ethiek. Dit was de gangbare opvatting in de filosofie gedurende een eeuw, nadat Nietzsche had gepleit voor het loslaten van de moraal, die hij zag als een product van het Jodendom, ten gunste van de drang naar macht.

Recentelijk is er echter een geheel nieuwe wetenschappelijke basis gegeven aan moraliteit vanuit twee verrassende invalshoeken: het 'neodarwinisme' en de tak van de wiskunde die bekend staat als 'speltheorie'. Zoals we zullen zien, is deze ontdekking nauw verbonden met het verhaal van Noach en het verbond dat God na de zondvloed met de mensheid sloot.

De speltheorie werd bedacht door een van de meest briljante geesten van de twintigste eeuw, John von Neumann (1903-1957). Hij beseftte dat de wiskundige modellen die in de economie werden gebruikt onrealistisch waren en niet de manier weerspiegelden waarop beslissingen in de echte wereld worden genomen. Rationele keuze is niet simpelweg een kwestie van alternatieven afwegen en daartussen kiezen. De reden daarvoor is dat de uitkomst van onze beslissing vaak afhangt van hoe anderen erop reageren, en dat kunnen we meestal niet van tevoren weten. De speltheorie was een poging om een wiskundige weergave te creëren van keuzes onder onzekere omstandigheden. Zes jaar nadat Neumann de theorie in 1944 bedacht, leverde het zijn beroemdste paradox op, bekend als het 'gevangenendilemma'.

Stel je voor: twee mensen worden gearresteerd op verdenking van een misdrijf. Er is onvoldoende bewijs om hen te veroordelen voor een zwaar vergrijp. Er is alleen genoeg bewijs voor een minder ernstig vergrijp. De politie scheidt hen en moedigt hen aan om tegen de ander te getuigen. Ze doen aan beiden het volgende voorstel: als jij tegen de andere verdachte getuigt, ga jij vrijuit en krijgt hij tien jaar gevangenisstraf. Als hij tegen jou getuigt en jij zwijgt, krijg jij tien jaar gevangenisstraf en gaat hij vrijuit. Als jullie allebei tegen elkaar getuigen, krijgen jullie elk vijf jaar gevangenisstraf. Als jullie allebei zwijgen, worden jullie allebei veroordeeld voor het minder ernstige vergrijp en krijgen jullie één jaar gevangenisstraf.

Al snel is de conclusie dat de optimale strategie voor beiden is om de ander aan te geven. Het gevolg is dat ze allebei vijf jaar gevangenisstraf krijgen. De paradox is dat de beste uitkomst zou zijn als ze allebei zwijgen. Dan zouden ze slechts één jaar gevangenisstraf krijgen. De reden dat geen van beiden voor deze strategie kiest, is dat die afhangt van samenwerking. Maar omdat ze niet weten wat de ander doet – er is geen communicatie tussen hen – kunnen ze het risico van zwijgen niet nemen. Het 'gevangenendilemma' is opmerkelijk omdat het laat zien dat twee mensen, die allebei rationeel handelen, een resultaat scheppen dat voor beiden slecht is. Uiteindelijk werd er een oplossing gevonden. De reden voor de paradox is dat de twee gevangenen zich slechts één keer in deze situatie bevinden. Als het herhaaldelijk zou gebeuren, zouden ze uiteindelijk ontdekken dat het beste is om elkaar te vertrouwen en samen te werken.

Ondertussen worstelden biologen met een fenomeen dat Darwin al een raadsel vond. De theorie van natuurlijke selectie – in de volksmond bekend als de overleving van de sterkste – suggereert dat de meest meedogenloze individuen van een populatie zullen overleven en hun genen zullen doorgeven aan de volgende generatie. Toch waardeert vrijwel elke samenleving die ooit is bestudeerd, onbaatzuchtige individuen: mensen die hun eigen belang opofferen om anderen te helpen. Er lijkt een directe tegenstrijdigheid te bestaan tussen deze twee gegevens.

Het 'gevangenendilemma' oppert een antwoord. Individueel eigenbelang leidt vaak tot slechte resultaten. Elke groep die leert samen te werken in plaats van te concurreren, zal een voordeel hebben tegenover anderen. Maar dit vereist herhaalde confrontaties, zoals het gevangenendilemma aantoont – het zogenaamde 'herhaalde gevangenendilemma'. Eind jaren zeventig werd een wedstrijd uitgeschreven om het computerprogramma te ontwikkelen dat het beste het 'herhaalde gevangenendilemma' kon spelen tegen zichzelf en andere tegenstanders.

Het winnende programma werd bedacht door de Canadees Anatole Rapoport en heette 'Tit-for-Tat'. Het was verbluffend eenvoudig: het begon met samenwerken en herhaalde vervolgens de laatste zet van de tegenstander. Het werkte volgens de regel 'Wat jij mij hebt aangedaan, zal ik jou aandoen', oftewel 'oog om oog'. Dit was de eerste keer dat een moreel principe wetenschappelijk werd bewezen.

Wat zo fascinerend is aan deze reeks ontdekkingen, is dat het precies het centrale principe weerspiegelt van het verbond dat God met Noach sloot:

Wie bloed van mensen vergiet, diens bloed wordt door mensen vergoten, want God heeft de mens als zijn evenbeeld gemaakt. (*Bereesjiet/Genesis 9:6*)

Dit is 'leer om leer' (in het Hebreeuws, *mida keneged mida*), ofwel vergeldende rechtvaardigheid: zoals je doet, zo zal je worden aangedaan. Sterker nog, op dit punt doet de Tora iets heel subtiels. De zes woorden waarin het principe wordt verwoord, zijn elkaars spiegelbeeld:

Wie (1) bloed (2) van mensen vergiet (3),
door mensen (3a) zal zijn bloed (2a) vergoten worden(1a).

Dit is een perfect voorbeeld van hoe stijl de inhoud weerspiegelt: wat ons wordt aangedaan, is een spiegelbeeld van wat wij doen. Het bijzondere is dat het eerste morele principe dat in de Tora wordt uiteengezet, ook het eerste morele principe is dat ooit wetenschappelijk is aangetoond. 'Oog om oog is het computerequivalent van (vergeldende) rechtvaardigheid:

Wie bloed van mensen vergiet, diens bloed wordt door mensen vergoten...

Het verhaal heeft een vervolg. In 1989 ontwikkelde de Poolse wiskundige Martin Nowak een programma dat 'Tit-for-Tat' overtrof. Hij noemde het 'Generous'. Dit programma overwon een zwakte van 'Tit-for-Tat'. Namelijk dat je, wanneer je een bijzonder vervelende tegenstander tegenkomt, verstrikt raakt in een potentieel eindeloze en destructieve cyclus van vergelding, wat voor beide partijen nadelig is. 'Generous' vermeed dit door willekeurig, maar periodiek, de laatste zet van de tegenstander te vergeten, waardoor de relatie opnieuw kon beginnen. Wat Nowak in feite had ontwikkeld, was een computersimulatie van vergeving.

Opnieuw is er een directe verbinding met het verhaal van Noach en de zondvloed. Na de zondvloed beloofde God: "Nooit weer zal ik de aarde vervloeken vanwege de mens, want alles wat de mens uitdenkt, van zijn jeugd af aan, is nu eenmaal slecht. Nooit weer zal ik alles wat leeft doden, zoals ik nu heb gedaan." (*Bereesjiet* 8:21) Dit is het principe van goddelijke vergeving.

De twee grote principes van het Noachitische verbond zijn dus ook de eerste twee principes die door computersimulatie zijn vastgesteld. Uiteindelijk bestaat er een objectieve basis voor moraliteit. Die berust op twee beginselen: rechtvaardigheid en vergeving, of wat de wijzen *midat hadien* en *midat rachamim* noemden. Zonder deze beginselen kan geen enkele groep op de lange termijn overleven.

In een van de eerste grote werken van de Joodse filosofie, *Sefer Emoenot Wedeot (Het Boek der Geloofsovertuigingen en Meningen)* – legde rabbijn Saadia Gaon (882-942) uit dat de waarheden van de Tora door de rede konden worden vastgesteld. Waarom was openbaring dan noodzakelijk? Omdat de mensheid tijd nodig heeft om tot de waarheid te komen, en er onderweg vele misstappen en valkuilen zijn.

Het duurde meer dan duizend jaar na rabbijn Saadia Gaon voordat de mensheid de fundamentele morele waarheden aantoonde die ten grondslag liggen aan Gods verbond met de mensheid: dat samenwerking net zo noodzakelijk is als concurrentie, dat samenwerking afhangt van vertrouwen, dat vertrouwen rechtvaardigheid vereist, en dat rechtvaardigheid zelf onvolledig is zonder vergeving. Moraliteit is niet eenvoudigweg wat we ervan maken. Het is onderdeel van de basisstructuur van het universum, lang geleden aan ons geopenbaard door de Schepper van het universum.